

प्रस्तावना व अर्पण

०१
३०७

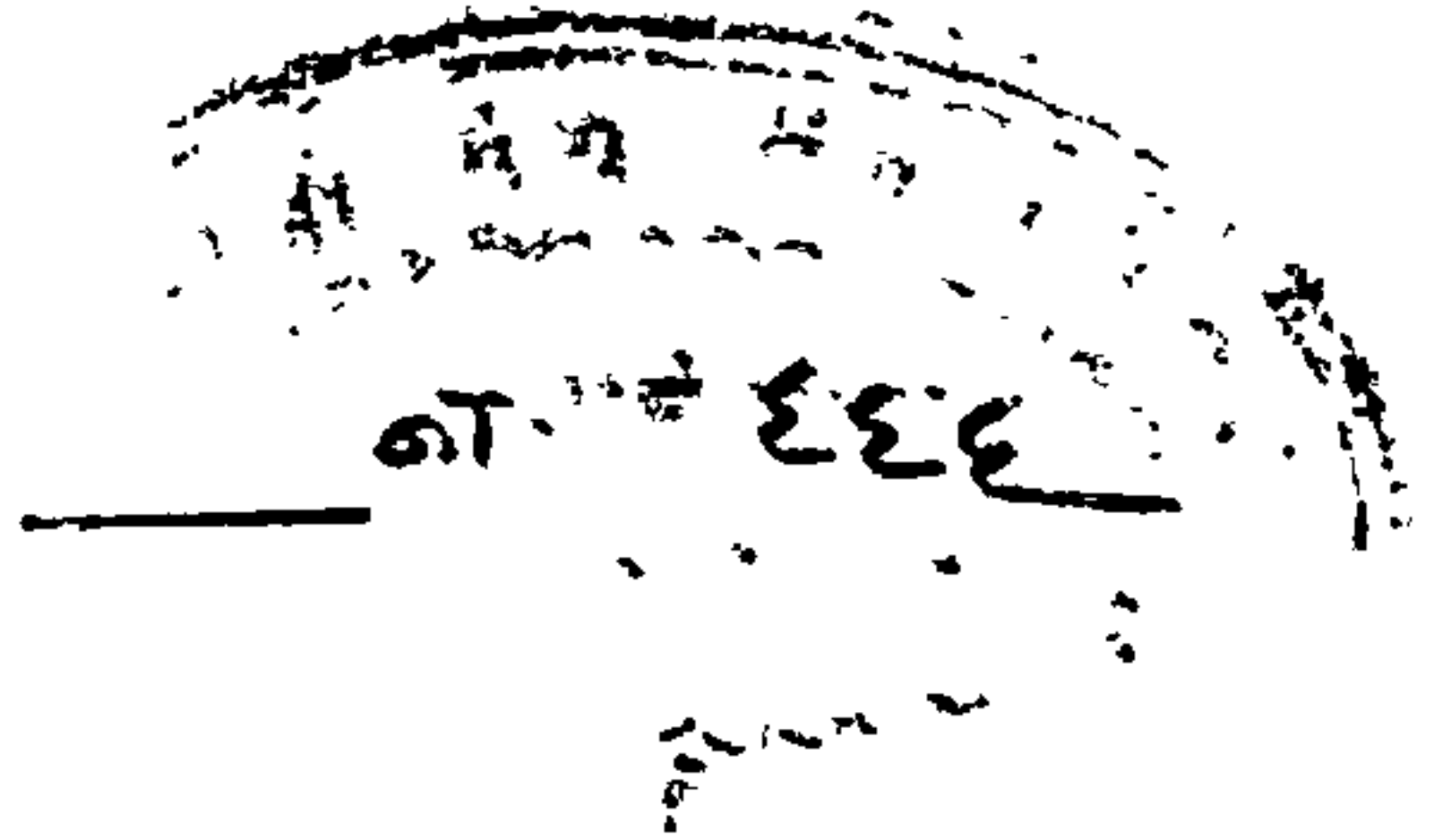
येत्या श्रीगणेशोत्सवांत महाराष्ट्रीय विद्यार्थ्यांस निर-
निराळ्या ठिकाणचे व निरनिराळ्या प्रकारचे बापलेकांचे
एकवीस संवाद एके ठिकाणी वाचावयास मिळावे व त्या-
योगें त्यांचें थोडेसे बोधप्रद मनोरंजन व्हावें या हेतूनें
हें लहानसें पुस्तक लिहिलें आहे व महाराष्ट्रांतील पिता-
पुत्रांना अर्पण केले आहे. श्रीमंगलमूर्ति मोरया.

सोलापूर
वटपौर्णिमा
शके १८९३

कृ. वि. करंदीकर.

१ दुष्यंत व सर्वदमन. २ श्रीराम व लवकुश. ३ हंसध्वज व
रुद्रेश. ४ विभांडक व ऋष्यशृंग. ५ ययाति व त्याचे पांच पुत्र.
६ सुबोधराव व सुमति. ७ पिलंभट व नाना. ८ बिल्वेश्वर व मनोहर.
९ शंतनु व भीष्म. १० लखमराणा व चंद्र. ११ बाजीराव व
रघुनाथ. १२ हरिलोचन व हरिकेतन. १३ हिरण्यकश्यपु व प्रन्हाद.
१४ उद्दालक व श्वेतकेतु. १५ सगर व असमंजस. १६ धृतराष्ट्र व
दुर्योधन. १७ सज्जनराव व मधुकर. १८ कष्टाजी व खुशाल.
१९ हिरोजी व माणकोजी. २० जिवाजी व आत्माराम. २१ प्रियमन
व हंसवीर. पान १ ते ५८.

IRBK-0101027

शुद्धीले व फिचिरंजीव.

संवाद १ ला-दुष्यंत व सर्वदमन.

दुष्यंत०- (आनंदानें स्वगत) किती रमणीय स्थान हें ! (इकडे तिकडे फिरत) माझा हा उजवा हात स्फुरण कां पावतो आहे बरं ? (बाजूस पाहून चकित) काय चमत्कार ! हा ऋषिकुमार त्या बालमृगेंद्राचे पंजे धरून त्याला खुशाल दरदर ओढतो आहे ! (सर्वदमन तसें करीत येतो.)

सर्व०- गेंद्या, नीट उभा रहा अन् तोंड उघड बघूं. मी तुझे दांत मोजतो. (दांत पाहूं लागतो.)

दुष्यंत०- (निरखून स्वगत) हा क्षत्रियकुमार दिसतो. याला पाहून माझ्या मनाला फार आनंद होत आहे.

सर्व०- (दांत मोजीत) एक, दोन, तीन, चार, पांच. (सिंहबालक धडपड करतो. सर्वदमन त्यास खाली सोडतो व पुन्हा त्याचे पंजे धरून त्यास इकडे तिकडे फिरवितो.)

दुष्यंत०- (स्वगत) मुलाचं हांसतमुख पाहण्याचा, त्याचे बोलणे ऐकण्याचा अन् त्याच्या पायधुळीनं आंग मळण्याचा लाभ ज्यांना होतो ते धन्य होत ! (पुढे येऊन

उघड) बाल, त्या विचार्याला असा काय त्रास देतोस ?

सर्व०— (सफाईने) मी त्याला त्रास कधी देतो आहे ? मी त्याच्याबरोबर मजेनं खेळतो आहे.

दुष्यं०— मुला, तुझं नांव काय ?

सर्व०— माझं नांव सर्वदमन.

दुष्यं०— तू कुणाचा ?

सर्व०— मी माझ्या आईचा.

दुष्यं०— तुझी आई कोण ?

सर्व०— शकुंतला. (दुष्यंत चकित होतो.)

दुष्यं०— तुझ्या वडिलांचं नांव काय ?

सर्व०— दुष्यंत. (निक्षून) कायहो, फारशी चौकशी करतां ? तुम्ही कोण ? तुमचं नांव काय ?

दुष्यं०— (पुढे हात करून) ये, बाल ये, इकडे माझ्या-कडे ये, सांगतो.

सर्व०— (झिडकारून) मी नाही येत जा. नांव सांगा म्हटलं तर नांव कां सांगत नाही ?

दुष्यं०— माझं नांव दुष्यंत.

सर्व०— (चकित) दुष्यंत ? (बाजूस पाहून) आई, हा बघ कोण बुवा इथं आला आहे. मला म्हणतो—

‘ इकडे ये, मी दुष्यंत आहे. ’ हा लबाड नसेल ना ?
(शकुंतला येते व दुष्यंताच्या पायां पडते. वरून सर्वांवर
पुष्पवृष्टि होते.)

दुष्यं०— (खिन्न) काल प्रतिकूल असल्यामुळं संकटं
गुदरलीं. काय करायचं ?

शकुं०— दैवगति विचित्र असते एवढं म्हणायचं—
दुसरं काय ?

सर्व०— (शकुंतलेस) हेच बाबा कां ग आई ?
(शकुंतला लाजते.)

दुष्यं०— (सर्वदमनास उचलून घेऊन) चल, आपण
विघ्नहर्त्या श्रीगजाननाचं दर्शन घेऊं. (जाऊं लागतात.)

सर्व०— गेंद्या, चुचुचु, चल ये. (सिंहबालक मागून
येऊं लागतो.) मंगलमूर्ति मोरया. (सर्व जातात.)

संवाद २ रा—श्रीराम व लव—कुश.

श्रीरा०—(बाजूस पाहून चकित स्वगत) ह्या एव-
ढ्याशा लहान बालकाचा हा केवढा पराक्रम ! माझा
उजवा डोळा कां लवतो आहे बरं ? (निरखून) काय
चमत्कार ! प्रत्यक्ष क्षात्रधर्मच प्रगट झाला आहे कीं काय !

(आनंदानें) याला पाहून माझ्या मनांत प्रेम उत्पन्न होतू आहे. (धनुर्धर लव येऊन श्रीरामाच्या पायां पडतो.)

लव—वाल्मीकीचा हा प्रिय शिष्य वडिलांना वंदन करीत आहे. (बाजूस उभा राहतो.)

श्रीरा०—(चकित स्वगत) वडिलांना ? (उघड) वीर, आयुष्मान् भव.

लव—आज मी आपल्या दर्शनानं धन्य झालों !

श्रीरा०—बाळ, तुझं कल्याण असो.

लव—(चकित आनंदानें) मी आपल्या सैनिकांशीं युद्ध केलं. म्हणजे अर्थात् आपल्यावरच शस्त्र उगारलं; तरी आपण माझ्याशीं प्रेमानं वागतां. (विनयानें) माझ्या पोरबुद्धीमुळं कांहीं अपराध घडला असेल तर त्याबद्दल क्षमा असावी. (दाखवीत) या सैनिकांची गर्वोक्ति मला सहन झाली नाहीं अन् म्हणून यांच्याबरोबर युद्ध करणं मला भाग पडलं.

श्रीरा०—(सफाईनें) तुझं म्हणणं अगदीं बरोबर आहे. तुझा कांहींच अपराध नाहीं. (जांबुवंत, हनुमंत व इतर सैनिकांस) पडलेल्या जागेवरून तुम्हाला हालतां येत नाहीं का ?

सैनि०—(नाउमेदीनें) नाही.

श्रीरा०—(लवास) तूं आपल्या अस्त्रप्रभावानं आमच्या सैनिकांना जमिनीवर स्तब्ध धोंड्यासारखं पाडलंस—हा तुझा पराक्रम पाहून मला फार आनंद झाला आहे ! हें अस्त्र तुला परत घेतां येतं का ?

लव—(सफाईनें) हो हो. मी हें परत घेऊं कां ?

श्रीरा०—घे. (लव हातानें अस्त्र आवरल्यासारखें दाखवितो.)

लव—हें पहा, मी आपलं अस्त्र परत घेतलं. (सैनिक जमिनीवरून उठून व मान खालीं घालून बाजूस उभे राहतात.)

श्रीरा०—(लवास) तुला ही अस्त्रविद्या कुणी शिकिवली ?

लव—(उत्साहानें) आम्हां दोघांनाहि ती आली.

श्रीरा०—(चकित) दोघांना ?

लव—होय. आम्ही आवळेजावळे दोघे भाऊ आहोंत.

श्रीरा०—तुमचीं नांवं काय ?

लव—माझं नांव लव अन् माझ्या भावाचं नांव कुश. (बाजूस पाहून) तो पहा, माझा भाऊ इकडेच येत आहे

कुश— (बाहेरून) शावास लवा शावास ! गर्वाला चीत करून क्षात्रधर्माचा प्रभाव प्रकट केलास हे छान केलंस. (सैनिकांकडे पाहून) हे सैनिक उठून बाजूला उभे कसे राहिले ? (तडफदार धनुर्धर कुश येतो.) लवा, तू यांच्यावरचं अस्त्र परत घेतलंस कीं काय ?

लव— होय.

कुश— आश्रमांतील ऋषिकुमारांच्या करमणुकीकरतां हे हनुमंत माकड अन् जांबुवंत अस्वल झाडाला उलटं टांगून ठेवायचं होतं.

श्रीरा०— (चकित स्वगत) ही तडफ तर फारच आश्चर्यकारक आहे.

कुश— (टणत्कार करीत सैनिकांस) पुन्हां अशा चेष्टा कराल का ?

लव— (कुशास हळूच) हे बघ भाऊ—

कुश— (तडफदारीने) काय बघ ?

लव— (दाखवीत) भगवान् प्रभु श्रीरामचंद्र.

कुश— काय ? रामायणकथानायक भगवान् प्रभु श्रीरामचंद्र ? (पाहून आनंदाने) धन्य ते कवि वाल्मीकि, धन्य ती त्यांना प्रसन्न असलेली श्रीशारदा अन् धन्य ती

रामकथा ! (हात जोडून) भगवन्, मां आपल्याला वंदन करतो. (श्रीरामाच्या पायां पडून बाजूस उभा राहतो.)

श्रीरा०— वीर, आयुष्मान् भव. विजयोऽस्तु ते.

कुश— आपले सैनिक आमच्या हातांत सांपडले आहेत त्यांना सोडविण्यासाठी आमच्याबरोबर युद्ध करण्याची जर आपली इच्छा असेल तर युद्धाला आम्ही तयार आहो.

श्रीरा०— युद्ध करण्याची माझी इच्छा नाही. तुम्हीं त्यांना बंधमुक्त करावं अशी माझी इच्छा आहे.

कुश— बरं.

श्रीरा०— (दोघांकडे निरखून पाहून चकित स्वगत) बरोबर पटलं ! रघुकुलांतल्या राजपुत्रांना शोभणारीं सर्व चिन्हं यांच्या ठिकाणीं स्पष्ट दिसताहेत ! अन् यांचा आईसारखा तोंडावळा—(सद्गदित होतो व त्यामुळे डोळ्यांतून अश्रू वाहतात.)

लव— (चकित) महाराज, हे काय ?

कुश— (लवास) रामायणकथानक विसरतोस कसा ? हा सीताविरह ! वीरांचीं अंतःकरणं वज्रापेक्षांहि जशीं

कठोर तशीच तीं फुलांपेक्षांहि कोमल ! आपल्या
वाल्मीकिरामायणांत—

श्रीरा०— वाल्मीकिरामायण तुम्हांला माहीत आहे का?

कुश— (उत्साहाने) आम्हांला सगळं वाल्मीकि-
रामायण पाठ येतं आहे. अन् त्यांतले हे दोन श्लोक
नेहमीं आमच्या तोंडांत असतात.

श्रीरा०— कोणते दोन श्लोक ?

लवकुश— (गात) प्रकृत्येव प्रिया सीता रामस्या-
सीन्महात्मनः । प्रियभावः स तु तया स्वगुणैरेव
वर्धितः ॥ १ ॥ तथैव रामः सीतायाः प्राणेभ्योऽपि प्रियोऽ
भवत् । हृदयं त्वेव जानाति प्रीतियोगं परस्परम् ॥ २ ॥

वाल्मीकि— (प्रवेश करून) पुत्रासह श्रीरामचंद्राचा
विजय असो. (सर्व वाल्मीकीच्या पायां पडतात.) श्री-
मंगलमूर्तीच्या दर्शनाकरतां जनकादिक मंडळी आपल्याला
तिकडे बोलावीत आहेत.

श्रीरा०— ठीक आहे.

लवकुश— श्रीमंगलमूर्ति मोरया. वक्रतुंड महाकाय
सूर्यकोटिसमप्रभ । निर्विघ्नं कुरु मे देव सर्वकार्येषु सर्वदा ॥
(सर्व जातात.)

संवाद ३ रा- हंसध्वज व सुधन्वा.

हंस०- सैनिकांची हजिरी घेतांना जो कोणी गैरहजर राहिल त्याला कढकढीत तापलेल्या तेलांत टाकलं जाईल असा माझा हुकूम होता अन् तूं त्यावेळीं गैरहजर होतास म्हणून तुला ही शिक्षा देण्यांत येत आहे.

सुध०- शिक्षा भोगायला मी तयार आहे. पण चुकारपणामुळं मी गैरहजर राहिलों नाहीं.

हंस०- (सफाईनें) चुकारपणा नसेल. तथापि तेवढ्यावरून तुझा बचाव होऊं शकत नाहीं.

सुध०- हें खरं आहे.

हंस०- (तेलकडे पाहून) तेलाला उकळी आली. आंत उडी टाक.

सुध०- (सफाईनें) मी मरणाला भीत नाहीं. परंतु वाईट वाटतं तें हें कीं श्रीकृष्णाबरोबर युद्ध करण्याची सुसांधी प्राप्त झाली असूनहि ती व्यर्थ गेली.

हंस०- त्याला काय करायचं ? हं, टाक उडी.

सुध०- (तसें करून) श्रीकृष्ण गोविंद हेरे मुरारे, हे नाथ नारायण वासुदेव. (असें म्हणत म्हणत तेलांत पोहतो.)

हंस०—(चकित) हा तेलांत खुशाल पोहतो कसा ? तेल नीट तापलं नाही कीं काय ? (तेलांत बोट बालून) बरोबर—तेल नीट तापलेलं नाही. पण हा काय चमत्कार असेल ? तेलाला उकळी आलेली दिसत होती. (सेवकांस) याला बाहेर काढा अन् तेल चांगलं कढकढीत तापवा. (सेवक तसें करतात. न्यायमंत्री पुढें सरसावतो.)

न्याय०— हुकुमाप्रमाणं अम्मलबजावणी झाली. पुनः आतां युवराजांना कढकढीत तापलेल्या तेलांत टाकतां येणार नाही.

प्रेक्षक—हें म्हणणं बरोबर दिसतं.

सुध०—(सफाईनें) हुकुमाची अम्मलबजावणी झाली. पण शिक्षेचा हेतु साध्य झाला नाही.

न्याय०—(सफाईनें) नसेल. त्याला कुणी काय करायचं ?

हंस०—(निश्चयानें) प्राण गेला पाहिजे.

न्याय०—आतां या हुकुमावरून प्राण घेतां येणार नाही. वाटलं तर आपल्या अधिकारांत दुसरा हुकूम करून प्राण घ्यावा.

सुध०—(सफाईनें) वाटेल त्याला वाटेल तेव्हां वाटेल ती शिक्षा करण्याचा हक्क राजांना असतो. त्यावरून वाटलं

तर पुन्हां कढकढीत तेलांत टाकून, वाटलं तर सुळावर चढवून, किंवा वाटलं तर गर्दन छाटूनहि माझा प्राण वेतां येईल.

हंस०— हुकुमाची बजावणीच बरोबर झालेली नसावी. तेल कढकढीत तापलेलं नसावं. (निश्चयानें) तें कांहीं नाही. माझ्या पहिल्या हुकुमावरूनच युवराजानं कढकढीत तेलांत आतां पुन्हां उडी टाकली पाहिजे. नवा हुकूम करायला योग्य कारण नाही. (तेलाकडे पाहून) तेलाला चांगला कढ आला आहे. युवराज, आंत उडी टाक.

सुध०— (सफाईनें) ठीक आहे. (तस करून) गोविंद गोविंद हरे मुरारे, गोविंद गोविंद रथांगपाणे; गोविंद गोविंद मुकुंद कृष्ण, गोविंद गोविंद नमो नमस्ते. (तेलांत खुशाल पोहत असं च म्हणतो.) तेल कोमट सुद्धां नाही. विहिरी-तल्या पाण्याप्रमाणं गार आहे.

हंस०— (चकित) पुन्हां हें असं कसं ?

प्रेक्षक— हा कृष्णकृपेचा चमत्कार दिसतो ! (हंस-ध्वजाच्या पायीं लोटांगण घालीत) महाराज, आतां युवराजांना शिक्षा करूं नका. त्यांना क्षमा करा. (बाहेर ' या राज्यांतील एकपत्नीव्रताच्या पुण्यप्रभावामुळं हा चमत्कार झाला ' असे शब्द ऐकूं येतात.)

हंस०— याला क्षमा करण्यांत माझ्या हातून माझ्या
- अधिकाराचं अतिक्रमण होणार नाही ना ?

न्याय०— अपराध्याला क्षमा करणं हें आपल्या अधि-
-कारांतलं आहे.

हंस०— युवराज, तुला क्षमा केली आहे. (प्रेक्षक
बापलेकांवर पुष्पवृष्टि करतात.) आतां श्रोकृष्णावरोवर
युद्ध करून पराक्रम गाजीव.

सुध०— (विनयानें) वरं. (सर्वास नमस्कार करतो.)

प्रेक्षक— (आनंदानें) महाराजांचा व युवराजांचा
जयजयकार असो. (सर्व आनंदानें जातात.)

संवाद ४ था— विभांडक व ऋष्यशृंग

विभां०— बाळा, ऋष्यशृंगा, तूं आज असा चिंताक्रांत
कां दिसतोस ? होमाच्या समिधा नीट केल्या नाहीस,
उपकरणीं धुतलीं नाहीस अन् गायीची धारहि काढली
नाहींस.

ऋष्य०— बाबा, मघाशीं तुम्ही बाहेर गेल्यावर माझ्या
एवढाच एक ऋषिकुमार इथं आला. तो मोठा तेजस्वी
होता. त्यानं आपले काळेभोर केस सापाच्या वेटोळ्या-
सारखे करून मागं बांधले होते. त्याच्या कपाळावर

लहानसा लाल गंधाचा टिळा होता. गळ्यांत कायसंसं घातलेलं होतं तें चकचक चमकत होतं. नाकांत एक पांढऱ्या टप्पुऱ्या दाण्यांचा आकडा लोंबत होता. पायांत पांढऱ्या सफेत गोळ्यांचीं घुंगरं आडकिवलेलीं होतीं. तीं चालतांना झुमझुम वाजत. त्या कुमारांनं आंगावर एक लांबलचक गुलाबी वस्त्र लेपाटलं होतन् अन् आंत एक चांदण्या असलेल्या काळ्यानिळ्या आभाळासारखी लहानशी बंडी घातलेली होतीन् त्यांत दोन फळं ठेवलेलीं असावींत. आणखी त्याच्या हातांत एक फळ होतं. तें जमिनीवर आपटताक्षणीं वर उडत असे. मी त्याला आपल्या इथलीं कंदमुळं देऊं लागलों तीं त्यानं घेतलीं नाहींत. ' मला उपास आहे ' असं तो म्हणाला. त्यानं मला जीं फळं खायला दिलीन् तीं फार च रुचकर होतीं. त्या मुलाचं बोलणं तर इतकं गोड होतं कीं, जसं कांहीं अमृत ! ' माझा आश्रम पलीकडच्या बाजूला आहे तिकडे येतोस का ' म्हणून त्यानं मला विचारलन् अन् त्याचा आश्रम बघायला जावं असं मला वाटलं. पण—

विभां०— (कळवळून) बाळा, दुष्ट राक्षस मुनींच्या तपाला विघ्न करण्यासाठीं अनेक मनोहर रूपं धारण.

करतात अन् आश्रमांत येतात. तूं इथं एकटा आहेस असं पाहून कुणी तरी राक्षस आला असेल.

ऋष्य०- (कळवळून) बाबा, तो राक्षस नसावा हो. त्यानं इथल्या कोणत्याहि वस्तूला हात लावला नाही. जर तो खरोखरी राक्षस असता तर त्यानं कांहीं ना कांहीं तरी अपकार केला असतान्. मला तो ऋषिकुमार मोठा सच्छील अन् प्रेमळ असा दिसला. बराच वेळ त्यानं इथं राहावं असं मला वाटलं अन् म्हणून मी त्याला 'बैस बैस' म्हणून आग्रहहि केला. पण तो म्हणाला कीं 'मला घरीं रागों भरतील.' काय सांगावं बाबा, तो इथून गेल्यापासून माझ्या जिवाला चैन नाही. सारखी त्याची आठवण होते आहे. 'मी पुनः येईन' असं तो जातांना बोलला तेव्हां 'केव्हां येशील' असं त्याला मी विचारलं तें गडबडींत न ऐकतां तो तसाच निघून गेला.

विभां०- तो कुणीकडे गेला ?

ऋष्य०- (दाखवीत) तसा तसा त्या वाटेनं गेला. (दोघे जाऊं लागतात.)

विभां०- (स्वगत) यानं स्त्री कधीं पाहिलेली नाही. कुणीतरी स्त्री आलेली असावी. तिचा काय हेतु असेल

बरं ? (पुढें मुलगा जातो व मागून बाप विचारांत निमग्न होऊन जातो.)

संवाद ५ वा—ययाति व त्याचे पांच पुत्र.

यया०—बाळ यदु, शुक्राचार्यांच्या शापानं मला जरा प्राप्त झाली पण त्यांनीं असा उःशाप दिला आहे कीं जर कुणी ही जरा घेऊन आपलं यौवन दिलं तर तें स्वीकारतां येईल. म्हणून मी म्हणतो, माझं हें वार्धक्य घे अन् तुझं तारुण्य मला दे. एक हजार वर्षांनीं मी तुझं तुला तें परत करीन.

यदु—वाः, छान, उत्तम ! मला वृद्ध बनवून आपण तरणे होणार काय ? हा फसवेगिरीचा धंदा बरा काढलात अन् घरच्या घरींच गिन्हार्डक—स्वतांचा मुलगा. पण असला आत्मघातकी सवदा कबूल करण्याइतका मी मोळा नाहीं बरं कां ? (जाऊं लागतो.)

यया०—अरे थोडा दम धर. मी तुला कांहीं एक लबाड सांगितलं नाहीं. तिन्हार्डत ही पीडा कशी पत्करील ? तूं माझी आज्ञा पाळशील अन् माझ्यासाठीं त्रास सोसशील या समजुतीनं मीं तुला विचारलं.

यदु—(सफार्डनें) मला तुमचं म्हातारपण नको. माझ्याकरतां एवढी झीज सोसा कीं तुम्ही म्हातारे आहां

तसेच रहा अन् पुढं जें राज्य मला मिळायचं आहे तें आतांच माझ्या स्वाधीन करा.

यथा०— (निश्चून) तूं माझं म्हातारपण घ्यायला तयार नाहीस. मी तुला मुळींच राज्य घ्यायचा नाहीं.

यद्दु— (बेपर्वाईनें) नाहीं तर नाहीं जा. (तडक निघून जातो.)

यथा०— (बाजूस पाहून) तुर्वसु, इकडं ये वरं ? (तो येतो.)

तुर्व०— काय बाबा ?

यथा०— मला तुझी तारुण्यावस्था देऊन तूं माझी वार्धक्यावस्था एक हजार वर्षपर्यंत घेतोस का ? असं करशील तर—

तुर्व०— (तिरस्कारानें) छे छे. मला क्षणभर सुद्धां ती व्याद नको. बाबा, तुम्हांला वार्धक्यावस्था घेतांक्षणींच तुमची अकल अशी कशी गेली ?

यथा०— (रागावून) माझी अकल काढतोस काय ? घे माझा शाप ! तूं आतांच थेरडा हो. (तुर्वसूस ती अवस्था प्राप्त होते.)

तुर्व०— (खिन्न) असं बोलायला नको होतं. (जातो.)

यया०—(स्वगत) आतां द्रह्यूला हाक मारावी. (उबड) द्रह्यु, (तो येतो) अरे हें बघ, माझं एक काम आहे. तुझं यौवन मला देऊन माझी जरा तू कांहीं काळ वे. त्याबद्दल—

द्रह्यु—(हांसून) मला तें वैभव कशाला ? तुम्हीच त्याचा उपभोग घ्याना ? मऊ मऊ गादीवर लोलत पडा—उशा गिरद्या जवळ असूनदेत—

यया०—(वजावून) होय. मी तसं च करतो. तू मात्र कांटेरी कुंपणांत पड जा. (मुलगा एकदम बाजूस पडून घरंगळत खाली जातो. बाप तिकडे पाहत पाहत कांहीं वेळ हिंडतो. मग अनु येतो. (बाप त्याच्या पाठीवरून हात फिरवितो.) कांहीं दिवस माझ्या वाटचा तू म्हातारा होऊन तुझ्या वाटचा मी तरणा होऊं का ?

अनु—(सफाईने) बाबा, तुम्हीच वानर चांगले शोभतां आहां ! (नाक खाजवून) वानरा वानरा हूप, तुझ्या शेंडीला शेरभर तूप—या झाडावरून त्या झाडावर उड्या मारीत भटकत फिरा. (खदखदां हांसतो.)

यया०—(संतापून) तूच वानर होऊन तसा भटकत फिर. (अनूची तशी अवस्था होऊन तो निघून जाऊं लागतो.)

अनु— (जातांना) निंद्य भाषण कसं भोवलं पहा !
(जातो.)

यया०— (बाजूस पाहून आनंदानें) हा पहा, पुरू इकडं च येत आहे. (पुरू येतो.)

पुरू— बाबा, काय करतां ?

यया०— थोडासा विचार करतो आहे.

पुरू— कसला विचार ? मला सांगा. (ययाति त्याच्या कानांत पुटपुटतो. मग आनंदानें) हो हो. मला तुमची आज्ञा शिरसाबंध आहे. एवढं साधं काम जर माझ्या हातून होणार नाही तर स्वार्थत्यागाचीं मोठमोठीं जिकीरीचीं कामं कशीं होतील ?

यया०— (आनंदानें मुलाची पाठ थोपटीत) शाबास, मुझ शाबास ! तूं वीर आहेस ! दुसऱ्याचं दुःख निवारण करून तें स्वतां आनंदानं सोसण्याचं धैर्य तुझ्या ठिकाणीं आहे. तूं सर्वापेक्षां वयानं लहान पण तुझं थोर मन पाहून मी तुझ्यावर प्रसन्न झालों आहे. मी माझं सर्व राज्य तुला एकट्यालाच देणार. तुझा जयजयकार असो ! (मुलास बरोबर घेऊन जात) धन्य राजा ययाति अनु धन्य हा युवराज पुरू ! (जातात.)

संवाद ६ वा- सुबोधराव व सुमति.

सुबो०- तुला हवेलीची मामलत मिळाली म्हणून मला आनंद होतो खरा. पण-

सुम०- पण-काय ?

सुबो०- फार काळजी वाटते.

सुम०- काळजी कसली ?

सुबो०- मामलेदारीच्या कामांत सत्राशें लोकांशीं प्रसंग येतो. त्यांतले कित्येक असे नीच असतात कीं ते आपल्या मनाप्रमाणं न वागणाऱ्या सच्छील मामलेदारावर कुभांड रचायला कमी करीत नाहींत. याकरतां फार हुशारीनं अन् सावधगिरीनं रहावं लागतं.

सुम०- हो हो. मी फार हुशारीनं अन् सावधगिरीनं राहीन.

सुबो०- शिवाय तूं अशक्त आहेस. लहानपणापासून तुला परीक्षेची फार काळजी असे. काय करावं ? ऐन उमेदीच्या दिवसांत रात्रंदिवस भाराभर बुकं वाचून उरांत रक्त पडतं अन् पंचविशीच्या आंत च चाळशी लागते !

सुम०— (सफाईने) मला आतां अभ्यासाची कांहीं च काळजी राहिलेली नाही. अन् मी प्रकृतीची विशेष काळजी घेत जाईन.

सुबो०— तथापि नवीं नवीं संकटं उद्भवण्याचा संभव असतो.

सुम०— (चकित) नवीं नवीं संकटं ?

सुबो०— होय. चांगला पगार मिळूं लागला म्हणजे बडेजाव वाढतो अन् ह्या महिन्याचा पगार त्या महिन्याला उरत नाही.

सुम०— मला बडेजावाचा अतिशय तिटकारा आहे. दरमहा दीडशें रुपये जो पगार मिळेल त्यापैकीं पन्नास खर्च करून शंभर मी तुमच्याकडं पाठवीत जाईन.

सुबो०— केव्हां केव्हां वाईट संगत बाधते. वरोवरीचे कांहीं स्नेही अम्मलदार आपापल्या घरीं वरचेवर जेवणं अन् जलसे करतात. तें पाहून आपल्याला हि तसं च करावंसं वाटतं. अन् या मनोभावनेला पुढं पुढं पगार-वाढीची जोड मिळाल्यावर तसलीं च जेवणं अन् तसले च जलसे आपण आपल्या घरीं करूं लागतो. मग—

क्र. सं. १०२ [२१] भा. १०

दि. ....

सुम०— छे छे, बाबा. माझ्या हातून असं कधीच व्हायचं नाही. माझा पगार वाढत गेला तरी मी तुमच्या सांगण्याप्रमाणं त्याचा विनियोग करीन.

सुबो०— आणखी हें लक्षांत ठेव कीं, आपल्या दृज्याला शोभेल अशी नीटनेटकी राहणी अन् सदैव सभ्य वर्तन अवश्य पाहिजे.

सुम०— होय. (बापास नमस्कार करून बाजूस उभा राहतो.)

सुबो०— मुख्य परमेश्वराला स्मरून चोख काम करीत जा. हाताखालच्या चांगल्या लोकांबद्दल प्रेम ठेव. वरिष्ठांशीं विनयानं वाग, परंतु त्यांच्याशीं लघळपणा कधी करूं नको.

सुम०— वरं. (जातो. मागून सुबोधराव जातो.)

संवाद ७ वा— पिलंभट व नाना.

पिलं०— खरं म्हटलं तर तुला इंग्रजी शिकवावं असं माझ्या मनांत नव्हतं. ती एस्फेसची विद्या आपणा भटा-भिक्षुकांना करायची काय ? संहिता, ब्राह्मण, पदं, क्रम, जटा, वन—हें शिकायला पाहिजे. पण आतांशा इंग्रजी-शिवाय पान हालत नाही म्हणतात ना ?

नाना- निरनिराळ्या विषयावरचे मोठमोठे महत्वाचे ग्रंथ इंग्रजी भाषेत असल्यामुळं इंग्रजी शिक्षणं फार उप-योगाचं आहे.

पिलं०- (सफाईनें) परंतु इंग्रजी शिक्षणाचे दुष्परिणाम दिसून येतात. इंग्रजी शिक्षणारीं मुलं आईबापांना जुमानीत नाहीत, स्वेच्छाचारी वागतात अन् वाटगीं बनतात.

नाना- छे छे, बाबा. हा इंग्रजी शिक्षणाचा दोष नव्हे. आपल्या आंगच्या थिल्लरपणाचा आहे.

पिलं०- (सफाईनें) कसं कां असेना ? पण इंग्रजी शिकल्यानं मुलं बिचडल्याचीं पुष्कळ उदाहरणं आहेत. फार लांब कशाला ? तो धोंडभटाचा कोंड्या-इंग्रजीत जायच्या अगोदर कसा देव, देवपूजा, नैवेद्य, वैश्वदेव करून शुचिर्भूत असे पण जसं जसं इंग्रजी वाढूं लागलं तसं तसं हं सुटूं लागलं. अन् पुढं त्याच्या दोन बिया झाल्यावर तर तो पक्का नास्तिक बनला ! तथापि देवाच्या दयेनं त्याला माजिष्टरी मिळाली ती तरी बिच्याच्यानं नीट संभाळायची होतीन्-काय सांगावं ? दारू पिऊन गटारांत लोळायला लागला अन् त्यांतच शेवटीं आटपला !

नाना— (सफाईने) कोंडोपंताचं जाऊनद्या; पण बंडो-पंताचं पहा ना ? ते एम्. ए., एल्एल. बी. झाले. त्यांनीं पंचवीस वर्षं मुनसफी केली अन् मग पेनशन घेतलं.

पिलं०— होय. त्यांचा कित्ता गिरिवण्यासारखा आहे खरा. रोज रामकुंडाचं स्नान, श्रीरामचंद्राचं दर्शन, धर्मावर श्रद्धा, प्राणिमात्रावर ममता, देवब्राह्मणांविषयीं भक्ति, वडीलमाणसांचा आदर—तूं तसा च हो. मातृदेवो भव, पितृदेवो भव, आचार्यदेवो भव, अतिथिदेवो भव—हीं उपनिषदांतलीं वचनं ध्यानांत ठेव.

नाना— बाबा, आतांशा अशी गम्मत झाली आहे, कीं युरोपांत उपनिषदं वाचतात ! जर्मनींतल्या बर्लिन राजधानींनं आपल्या इथल्या काशीवर ताण केली आहे. संस्कृत वाङ्मयाचं मुख्य विद्यापीठ बर्लिन शहर !

पिलं०— (चकित) पहा, त्यांना हौस आहे ! अन् आम्हाला नाही. आपले लोक आपली विद्या गमावून ती गमावून वरती धर्मभ्रष्ट बनण्यांत आनंद मानतात. अन् दगडांत कुठला देव अन् जानव्यांत कुठला धर्म असला उपदेश करणारांच्या नादीं लागतात. नाना, तूं असं कांहीं करूं नकोस अं.

नाना— नाही, बाबा, नाही.

पिलं०— स्नानसंध्या वेळच्यावेळीं कर. रोज नमस्कार घालीत जा. दूध पी. चहा पिऊं नको. चहानं बाल्यावस्थे-
नंतर तारुण्यावस्था न येतां एकदम वार्धक्यावस्थाच प्राप्त होते ! प्रकृतीला नीट जप. प्रकृतीचे हाल करून खर्च वांचविण्यांत कांहीं अर्थ नाही. कित्येक लोक असे शिवराई शहाणे अन् मोहोरमूर्ख असतात कीं, ते पैशा दोन पैशांकडं पाहून प्रकृति बिघडवितात अन् मग आजारी पडून डाक-तरांची पोळी पिकवितात. (विसरल्याचें दर्शवीत) आणखी काय सांगणार होतो बरं ? (आठवून) हो—कालेजांतल्या आच्याच्यानं जरी ओवळ्यानं स्वैपाक केलान् तरी तूं आपला सोवळं नेसून जेवीत जा. (मनी येते)

मनी— बाबा, खालीं तांगा येऊन उभा राहिला आहे. तांगेवाला म्हणतो कीं, 'लौकर निघा नाही तर गाडी चुकेल.'

पिलं०— बरं बरं. अन् हें बघ नाना, तिथं मुंबईत मनीला एखादं चांगलं स्थळ दिसलं तर लिहून कळीव. कालच्या दिवाळीला तिला आठवं सरून नववं लागलं. आतां पोरगी गळ्याला लागली, मला रात्रंदिवस तिच्या लग्नाची काळजी लागली आहे.

नाना- (किंचित् हांसून) इतक्यांत तिच्या लग्नाची काळजी ! हल्लीं पुण्यामुंबईकडं मुलींना दहा दहा वर्षं झालीं तरी त्यांच्या लग्नाचं नांव काढीत नाहीत. ताईची एवढी मराठी चौथी इयत्ता झाली म्हणजे तिला इंग्रजी शिकवावं असं माझ्या मनांत आहे. तिची बुद्धि चांगली आहे. तिला इंग्रजी लौकर येईल.

पिलं०- (मनीस कुरवाळून अभिमानानें) तुम्हा सगळ्या भावंडांत ती लहान पण तुम्हा सर्वांपेक्षा ती शहाणी ! नवऱ्याचा संसार कसा थाटानं करील ! तिला इंग्रजी विंग्रजी कांहीं नको. वरणभात, भाजीभाकरी करायला आली म्हणजे पुरे. बायकांनीं इंग्रजी शिकून कचेरीला जायचं अन् पुरुषांनीं घरांत बसून भाकरी भाजायच्या कीं काय ? (बाहेर ' लौकर चला ' असे शब्द ऐकूं येतात.)

नाना- बरं आहे, बाबा. मी येतो आतां. (बापाच्या पायां पडतो.)

पिलं०- ठीक आहे.

नाना- (मनीस कुरवाळून) ताई, मी तुला उद्यां

मुंबईहून चांगली लोकर पाठवून देतो. देवाकरतां कमळ
अन् माझ्याकरतां गळपट्टा करशील का ?

मनी— (उमेदीने) होहो. (नाना जाऊं लागतो.)

पिलं०— पोंचतांक्षणीं खुशालीचं पत्र पाठीव बरं का ?

मनी— लोकर लौकर पाठीव अँ.

नाना— बरं बरं. (सर्व जातात.)

संवाद ८ वा—बिल्वेश्वर दीक्षित व मनोहर.

मनो०— बाबा, जिकडं पहावं तिकडं चमत्कार दृष्टीस
पडतो.

बिल्वे०— कां बरं ? काय झालं ?

मनो०— स्त्रियांच्या सौंदर्याचं वर्णन वाचून मला फारच
हंसूं येतं. चंद्रानना, चंद्रमुखी असा आपला ठराविक
उल्लेख जिथं तिथं असायचाच ! जर एखाद्या बाईला
खरोखरी सोन्यारूप्याच्या ताटासारखं मुंडकं असलं तर
वाः ! तिचं लावण्य काय पण दिसेल—प्रत्यक्ष भूत !

बिल्वे०— (सफाईने) तूं अरसिक आहेस. कवींनीं
ब्रह्मदेवाची अशी प्रार्थना केली आहे कीं ' देवा, वाटेल
तो दुर्देवाचा प्रसंग आमच्या कपाळीं लिही, पण अरसि-

काला कवित्व सांगण्याचा दुर्दैवी प्रसंग आमच्या कपाळीं लिहूं नको रे लिहूं नको !'

मनो०- बरं; तें जाऊंघ्या. मीं परवां आंगावर चिंध्या असलेली एक वाई रानांत गोवऱ्या वेचतांना पाहिली. पण तिचं नांव काय होतं बाबा ? (हांसून) लक्षुमी, लक्षुमी ! ह्याचप्रमाणं भिक्षा मागणारा धनपाल अन् सरडाला भिऊन पळ काढणारा युधिष्ठिर मीं ववितला !

बिल्वे०- अरे, हें चालायचंच. पाळण्यांत नांव ठेवतांना मुलाच्या भावी आयुष्यक्रमाबद्दल आईबापांना आगाऊ माहिती कशी असणार ? केव्हां केव्हां असाहि होईल कीं, लहानपणचा केऱ्या कोड्या मोठेपणीं कुबेर-बृहस्पति बनेल !

मनो०- आणखी एक गम्मत ! आमच्या वर्गांत एक मुलगा आहे. तो अथपासून इतिपर्यंत रामायण तोंडपाठ म्हणतो पण रामाची सीता कोण हें त्याला माहीत नाही !

बिल्वे०- तो तुझ्यापेक्षां पुष्कळ बरा-तुला धड रूपावळी सुद्धां येत नाही. मी तुला ' दगड ' म्हणून किताब देणार आहे.

मनो०- (आठवून) बाबा, बरी आठवण झाली. परवा

पाडव्याला आपल्या इथल्या बऱ्याच लोकांना 'रावसाहेब' असा किताब मिळाला.

विल्वे०— बरं मग ?

मनो०— तेव्हांपासून मलाहि रावसाहेब व्हावसं वाटतं आहे हो.

तांगेवाला— (बाहेर तांगा हाकीत हाकीत मनो-हराकडे पाहून) रावसाहेब, येतां का ? एक स्वारी—टेशन चार आणे.

विल्वे०— ' रावसाहेब ' बनले !

मनो०— (उमेदीनें पुढें सरसावून तांगेवाल्यास) आलों रे आलों. दम धर. (बापास) बाबा, मला चार आणे देतां का ?

विल्वे०— हो. घे जा. त्या पेटींत आहेत. (हांसून) चार आण्यांला एक रावसाहेब अन् एक मैल तांग्यांतून मिरवणूक ! (मनोहर गडबडीनें पेटीकडे जातो व पेटीचा धक्का लागून पडतो.)

मनो०— (स्वगत) रावसाहेब म्हणून मिरवावं म्हटलं तर हें पहिलं विघ्न दत्त म्हणून पुढं उभंच !

विल्वे०— अरेरे, काय झालं ?

मनो०- (सफाईनें) कांहीं नाही. थोडासा पडलों झालं. (स्वगत) कांहीं लोक रावसाहेब बनण्याकरतां उभे राहतात अन् अगोदर पैसेहि खर्च करतात पण रावसाहेब न बनतांच पडतात. माझं कांहीं तसं नाही. मी कांहींएक खर्च न करतां सहज उभा राहिलों असतांना एकदम रावसाहेब बनलों !

विल्वे०- (बाहेर जात जात तांगेवाल्यास) अरे, तूं जा. रावसाहेब येणार होते पण बेत रहित झाला.

मनो०- (उठून पेटीतील पैसे घेऊन ओरडत) बेत रहित झाला नाही अँ. हा पहा मी आलों. (धडपडत बाहेर जातो.)

संवाद ९ वा-शंतनु व भीष्म.

शंत०- (खिन्न) मी पेचांत पडलों आहे अन् त्यांतून सुटका करणं तुझ्या स्वाधीन आहे.

भीष्म- (खिन्न) बाबा, तुम्ही कोणत्या पेचांत पडलां आहां तें मला सांगा अन् त्यांतून सुटका होणं जर माझ्या स्वाधीन असेल तर ठीकच आहे.

शंत०- जी स्त्री मला वरणार आहे तिच्या बापाची

अशी अट आहे कीं जर भीष्मानं आपला राज्यावरचा हक्क वंशपरंपरेसहित सोडला तर मी मुलगी देतो.

भीष्म— (समाधान पावून) हुः, एवढंच ना ? मला चाटलं कीं तुमच्यावर कांहीं तरी भयंकर प्रसंग गुदरला आहे.

शंत०— माझ्या आवडत्या मुलानं आपल्या राज्य-पदाच्या हक्काला वंशपरंपरेसहित मुकावं हा माझ्यावर भयंकर प्रसंग नव्हे का ?

भीष्म— (आनंदानें) नाहीं नाहीं. मुळींच नाहीं. माझ्या भावी मातोश्रीच्या मुलाला वंशपरंपरा राज्य मिळावं अशी माझी मनापासून इच्छा आहे. शिवाय मी अविवाहित राहून माझा राज्यावरचा हक्क सोडतो.

शंत— (चकित खिन्न) अविवाहित ? असं कशासाठी ?

भीष्म— या योगानं वंशपरंपरेचं पुढचं भय आजच कायमचं नष्ट झाल्यामुळं मुलीचे वडील आनंदानं आपल्याला मुलगी देतील अन् तेंच मला हवं. चला, बाबा, चला. माझ्या दोन्ही प्रतिज्ञेबद्दल मी त्यांना वचन देऊन त्यांची खात्री करतो. (उमेदीनें जातो. मागून शंतनु खिन्न होऊन जातो.)

संवाद १० वा-लखमराणा व चंद.

लख०- तूं शिकारीला बाहेर गेलास तेव्हां नवरी-
कडच्या पुरोहितानं चुकून तुझ्या वाट्याचा नारळ माझ्या
हातांत दिलान्.

चंद- (आनंदानें) जगच्चालक प्रभूची अशी इच्छा
दिसते कीं ती नवरी माझी माता व्हावी. अन् त्याच्याच
प्रेरणेनं मला असं वाटतं कीं तिच्याच संततीला राज्या-
धिकार मिळावा.

लख०- (चकित खिन्न) हें काय ? असं कसं ?
तुझा हक्क ?

चंद- (सफाईनें) मी वंशपरंपरा माझा राज्यावरचा
हक्क सोडून देतो. आपण त्या नवरीबरोबर लग्न करा. मी
त्या मातोश्रींच्या आज्ञेंत राहीन अन् त्यांच्या संतती-
बरोबर प्रेमानं वागेन.

लख०- तूं प्रेमानें वागशील हें खरं पण तुझा हक्क
नष्ट कां व्हावा ? छे छे, मला पाप लागेल अन् माझी
दुष्कीर्ति होईल.

चंद- जर आपण मला फसवून हें कार्य करण्याचं
योजिलं असतंत तर पाप अन् दुष्कीर्ति यांचा प्रश्न निवाला

असता. पण तसं नसून मीच ह्या लग्नाला प्रोत्साहन देत आहे. ह्या विवाहानं उदेपूरच्या राज्याची खास भरभराट होणार असं माझी मनोदेवता मला सांगते. बाबा, मी माझा राज्यावरचा हक्क वंशपरंपरेसहित सोडल्याचा कागद लिहून चहोंकडं जाहीर करतो.

लख०— (खिन्न) छे छे, हें काय ?

चंद— (उत्साहानें) बाबा, मी तुमच्या पायां पडतो. (तसें करून) माझी विनंति मान्य करा. चला. (मुलगा उत्साहानें व बाप खिन्न होऊन जातो.)

संवाद ११ वा—बाजीराव व रघुनाथ.

रघु०— ब्राह्मणांनीं युद्धकला शिकूं नये असं म्हणतात हें खरं का हो बाबा ?

बाजी०— (निखून) ब्राह्मणांनीं युद्धकला अवश्य शिकावी. परशुराम हे ब्राह्मण असून युद्धकलेंत निष्णत होते. द्रोणाचार्यहि तसेच. आज आपल्या ह्या महाराष्ट्रांतील प्रत्येक ब्राह्मणानं युद्धकलेंत निपुण व्हावं असं मी म्हणतो.

रघु०— आणखी एक विचारतो. परदेशगमन निषिद्ध मानतात यांत तरी कांहीं अर्थ आहे का ?

बाजी०— अर्थ एवढाच कीं परदेशी जाण्यानं स्वदेशा-
कडं दुर्लक्ष्य होऊं नये. स्वदेशाच्या कल्याणाकरतां पर-
देशीं अवश्य जावं.

रघु०— धडाडीनं बाहेर पडून राष्ट्राच्या कल्याणासाठीं
झटावं अशी उमेद आपल्या लोकांत फारशी दिसत नाही.

बाजी०— कित्येक ठिकाणीं तर अशी दुर्दशा झाली
आहे कीं कुटुंबांतले कर्ते पुरुष वरकोबडे बनून आपसांत
झुंजतात अन् नाश पावतात. पूर्वीच्या काळांतली श्रीसम-
र्थांची कामगिरी पहा बरं ! त्यांनीं चारी धांम हिंडून देश-
स्थितीचं नीट निरीक्षण केलं अन् शिवाजीमहाराजांच्या
हातून महाराष्ट्रीय राज्याची स्थापना केली. अन् बावा जर
आणखी कांहीं दिवस वाचते तर त्यांनीं चारी धांमांवर
आपला भगवांझेंडा फडकविला असता. आहे तितकें
जतन करावें, पुढें आणीक मिळवावें, महाराष्ट्र राज्य
करावें जिकडे तिकडे— हें श्रीसमर्थांचं वचन नेहमीं
त्यांच्या तोंडांत असे. आणखी ते असंहि म्हणत कीं
राष्ट्राच्या उन्नतीकरतां महाकालि, महालक्ष्मी व महासर-
स्वती यांची कृपा संपादन करणं अत्यंत अवश्यक आहे.
हीं वचनं लक्षांत ठेऊन बाबांच्या हातचं अपुरं राहिलेलं
काम आपण पुरं केलं पाहिजे.

रघु० - (उत्साहानें) अवश्य. बाबा, हल्लींच्या स्वारींत मला तुम्ही कोणतं काम देणार ? मला कांहीं तरी महत्त्वाचं काम द्या अन् वघा मी कसं करतो तें.

बाजी० - ठीक आहे. चल. (जातात.)

संवाद १२ वा - हरिलोचन व हरिकेतन.

हरिके० - (बापाच्या अंथरुणाजवळ बसून व त्याचा डोळा लागला आहे असें समजून व राजमुकुट हातांत घेऊन स्वगत) हा बाबांचा राजमुकुट मला कसा काय शोभतो तो बघूं या बरं. (राजमुकुट डोकीस घालून उठून आरशांत पाहून ठाकठीक बसवितो.)

हरिलो० - (जागा झाल्यासारखें दाखवून) बाळ, हरिकेतन - (पुत्र डोक्यावरील मुकुट काढून बाजूस ठेवतो व अंथरुणापाशीं बापाजवळ येऊन बसतो.)

हरिके० - काय बाबा ?

हरिलो० - (इकडे तिकडे पाहिल्यासारखें करून) माझा राजमुकुट काय झाला ?

हरिके० - (उठून आणून दाखवीत) हा पहा, इथं आहे. (पुन्हा तेथें ठेवतो.)

हरिलो० - मी इकडं ठेवला होता तो तिकडं कसा गेला ?

हरिके० - (सरळ गणनें) मीं तो घेतला अन् डोक्याला घालून पाहिला. (हात जोडून) बाबा, मला ह्या अपराधाची क्षमा करा.

हरिलो० - (सफाईनें) अपराध कांहीं नाहीं अन् तूं खरं बोललास म्हणून मला आनंद वाटतो. पण लक्षांत ठेव कीं राजमुकुट हा स्वतां निर्जिव असला तरी तो आपल्या मनोहर रूपानं अन् वैभवाच्या दिमाखानं मानवी प्राण्यांत कलागत लावतो आणि मग अनेक अद्भुत चमत्कारांचे खेळ करून दाखवितो. एखाद्याला एकाएकी हसायला लावतो तर एखाद्याला एकाएकी रडायला लावतो, एखाद्याला विनाकारण कोंडून ठेवतो तर एखाद्याला जगभर भटकत फिरवितो. जिथं त्यानं खरोखरी रहावयास पाहिजे तिथं तो रहायला बहुतेक नाखुष असतो व जिथं त्याला राहण्याचं मुळींच कारण नसतं तिथं तो मुद्दाम जाऊन राहतो. ज्याला तो हवा असतो त्याच्यापासून तो लांब पळतो व ज्याला तो नकोसा असतो त्याच्या डोक्यावर जाऊन बसतो. तो कित्येकांच्या हातांत सांपडला तरी

डोक्यावर ठेवण्यापूर्वीच निसटून जातो व कित्येक त्याचा अहोरात्र जप करीत असले तरी त्यांचा जीव घेतो ! या राजमुकुटाच्या विलक्षण करामतीविषयीं एक बोधप्रद व मनोरंजक पुस्तक माझ्यापाशीं आहे तें तुला वाचायला देतो. चल.

हरिके०— (उत्साहानें) चला, बाबा, चला. मला तें पुस्तक वाचायला द्या. (जातात.)

संवाद १३ वा—हिरण्यकश्यपू व प्रन्हाद.

हिर०— तूं आज काय काय अभ्यास केलास ?

प्रन्हा०— (उत्साहानें) अ ई चीं उदाहरणं सोडवलीं, अ ई चीं चित्रं काढलीं अन् अ ई चे श्लोक पाठ केले.

हिर०— काय म्हटलंस ? अ ई ? अ ई तें काय ?

प्रन्हा०— अ म्हणजे भगवान् महाविष्णु अन् ई म्हणजे जगन्माता महालक्ष्मी.

हिर०— (मुलाला ढकलून देऊन रागानें) कुलाधमा, तूं वैयांची स्तुति करतोस अँ !

प्रन्हा०— बाबा, लक्ष्मीनारायण हे आपले वैरी नव्हेत. कैवारी आहेत.

हिर०— (रागानें) तूं त्या नारायणाचं प्रस्थ फार
माजवूं लागला आहेस. अन् त्या—

प्रन्हा०— (सफाईनें) मी त्या नारायणाचं प्रस्थ
कसचं माजविणार ? जिथं तिथं त्याचं प्रस्थ आहेच आहे.
तो सर्वत्र भरलेला आहे. आपण त्याची भक्ति करावी.
श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनम् । अर्चनं वदनं
दास्यं सख्यमात्मनिवेदनम् ॥ जगन्माता महालक्ष्मी—

हिर०— (मुलाच्या दंडास धरून ओढीत) तूं पक्का
निर्लज्ज बनला आहेस. तुला उंच कड्यावरून खाली खोल
दरींत लोटून दिला पाहिजे.

प्रन्हा०— नारायण नारायण जय गोविंद हरे; नारा-
यण जय गोपाल हरे.

हिर०— (संतापून) पाव घटकेच्या आंत तूं होतास
कीं नव्हतास असं करून टाकतो अन् हा पुत्रवधाचा जय-
जयकार स्वतां सुवर्णाक्षरांनीं लिहून ठेवतो.

प्रन्हा०— नारायण नारायण जय गोविंद हरे; नारायण
नारायण जय गोपाल हरे.

हिर०— (चवताळून) तुझी ही बडबड बंद होत नाही

का ॥ (त्यास जोरानें लाथ मारण्यास पाय उगारतो; पण तसें करण्यांत तोल गेल्यामुळें सपशेल पडतो.)

प्रन्हा०— (खिन्न) बाबा, तुम्हांला कुठं लागलं नाही ना ? (त्यास उठविण्यास सरसावतो.)

हिर०— (वेडावून) त्युम्याल्या वयुठ्यं ल्यागल्यं न्याईना. (नीट) चल, मागं हो. पुढं येऊं नको.

प्रन्हा०— (तसें करून) नारायण नारायण जय गोविंद हरे; नारायण नारायण जय गोपाल हरे.

हिर०— (धडपडत उठून व रांगानें लाल होऊन मुलास लाथाबुक्या मारतो व त्यास दरदर ओढीत नेतो.) चल, लौकर, पाय उचल. (जातात.)

संवाद १४ वा—उद्दालक व श्वेतकेतु.

श्वेत०—एका अदृश्य सत् पासून हा एवढा मोठा सृष्टीचा पसारा झाला असं म्हणतात तें कसं ?

उद्दा०—सांगतो. (दाखवीत) तो औदुंबर पहा. त्याच्यावरचं एक उंबर घेऊन ये. (मुलगा तसें करतो.)

श्वेत०—बाबा, हें बवा उंबर आणलं.

उद्दा०— ठीक आहे. तें फोड बरं. (मुलगा तसें करतो.)
त्यांत काय आहे ?

श्वेत०— (पाहून) बारीक बारीक बिया आहेत.

उद्दा०— त्या बियांपैकीं एक बी घे अन् ती फोड
पाहूं. (मुलगा तसें करतो.) त्यांत काय आहे ?

श्वेत०— (निरखून) कांहीं दिसत नाहीं.

उद्दा०— जिथं कांहीं दिसत नाहीं म्हणतोस तिथूनच
ह्या भव्य औदुंबराची उत्पत्ति कीं नाही ?

श्वेत०— अर्थात्.

उद्दा०— याचप्रमाणं अदृश्य सत् पासून हा सृष्टीचा
भव्य पसारा झाला. आणखी हेंहि लक्षांत ठेव कीं ह्या
सृष्टींत जें नानात्व दिसतं तें खरोखरी तसं नसून तो एका
सत् चाच निरनिराळा देखावा आहे. याचं उदाहरण
असं—सराफाकडून सोन्याची चीप आणतात अन् सल्ले,
आंगठ्या, बिंदली, हसोळी—सरी, वाकी, तोडे चंद्रहार—
वगैरे जिनस करतात. पहा ! नाना रूपं अन् नाना नांव !
पण इथून तिथून एक च एक सोनं ! देखावे मात्र वेगळे
वेगळे ! तूं माझ्यापुढं उभा आहेस. तूं कोण ? श्वेतकेतु.

श्वेतकेतु हें तुझं नांव अन् तुझा हा मानवी देह हें तुझं रूप. तत्वज्ञानाच्या भाषेत बोलावयाचं म्हणजे 'तें (सत्) तूं आहेस'—तत्वमसि—समजलास ? (वर पाहून) चल, आतां सायंसंध्येची वेळ झाली. रात्री आणखी या विषयाची चर्चा करूं. (जातात.)

संवाद १५ वा— सगर व असमंजस.

सग०— काय ? तूं गांवांतलीं मुलं धरून त्यांना नदींत बुडिवतोस ?

अस०— (हांसून) होय बाबा, फार गम्मत ! ज्यांना शेंडी असेल त्यांच्या शेंडीला धरून बुडिवतों अन् ज्यांना शेंडी नसेल त्यांना त्यांचे पाय धरून उलटी जलसमाध देतो ! नाकातोंडांत पाणी शिरतांना त्यांची जी धडपड होते ती बघण्यासारखी असते. अन् गटगट तीन गटकळ्या खाऊन जे तळाला जातात ते पुन्हां कांहीं वर येत नाहीत ! फारच मनोरंजक पाणबुडीचा खेळ !

सग०— (त्रासून) तुझा खेळ होतो पण त्यांचा जीव जातो ना ?

अस०— (बेपर्वाईने) जाईना कां ? गेला तर गेला.

माझ्या करमणुकीसाठी रोज चार पांच पोरं बुडलीं तर
बिचडलं काय ?

सग०— (संतापानें) तुला बुडविलं तर ?

अस०—छे छे, मला बुडवतां येणार नाहीं. माझा
जीव अमोलिक आहे. तीं भिकार कारटीं जगलीं काय अन्
मेलीं काय सारखींच.

सग०— (निश्चिंत) दुनियेंतल्या प्रत्येक प्राण्याचं जीवित
अमोलिक आहे. तूं या चेष्टा बंद कर.

अस०— (चकित) चेष्टा ? नाहीं नाहीं. (सफाईनें)
प्रत्यक्ष करमणूक, धडधडीत करमणूक !

सग०— (चिडून) राक्षसा—

अस०— (सफाईनें) मी राक्षस नाहीं. मला बोलूं नका.
पाणी त्यांना मारतं. पाण्याला शिक्षा करा.

सग०— (खिन्न) असले कुलांगार जन्माला तरी कशाला
येतात ?

अस०— (सफाईनें) अर्थात् कुळाला कीर्ति मिळवून
देण्यासाठी ! बाबा मी खरं च सागतों—पूर्वीं कोणी कधींहि
असलं प्राणरक्षणाचं बंड उभारलं नाहीं.

सग०— (मुलास रागानें दरदर ओढीत) तुला रानांत झाडाला बांधून ठेवतों. ही ब्याद टळली म्हणजे लोकं सुखांत राहतील. (मुलास ओढीत नेतो.)

संवाद १६ वा—धृतराष्ट्र व दुर्योधन.

धृतर०— बाळा सुयोधना, पांडवांचं अर्धं राज्य पांडवांना दे अन् तुमचं अर्धं राज्य तुम्हाला ठेव.

दुर्यो०— सुईच्या टोंकाला लागेल एवढी मातीहि मी पांडवांना देणार नाही.

धृतर०— (कळवळून) नको नको. असा हट्ट धरूं नको. समेट फिसकटला अन् जर रणयज्ञ सुरू झाला अन् त्यांत तुमची आ—

दुर्यो०— आहुति पडली तर—असं च म्हणणं ना ? काय वाटेल तें होवो. मी कधीहि नमतं घेणार नाही. ताठर राहून मोडून जावं पण लवचीक होऊन लवूं नये.

धृतर०— तथापि सारासार विचार करायला नको का ?

दुर्यो०— (तोऱ्यानें) सारासार विचार दुर्बळांनीं करावा. पांडव दुर्बळ आहेत म्हणून त्यांनीं सारासार विचार केल्या अन् समेटाचं बोलणं लावलं.

धृत०— (बजावून) पांडव दुर्बळ नाहीत बरं कां. श्रीकृष्ण त्यांचा सल्लागार आहे. त्यांची मुत्सद्देगिरी—

दुर्यो०— (सफाईने) मुत्सद्देगिरी शांततेच्या काळांत. युद्धांत तिला कुणी विचारीत नाही. जीवंत रहावं असं जर पांडवांना वाटत असेल तर त्यांनीं दारोदार भिक्षा मागून जीव जगवावा. (हांसून) त्यांच्यावर दया करून एखाद्या वेळीं आम्हीहि त्यांना मूठभर तांदूळ वाडूं.

धृत०— कपटघृतानं तुम्ही त्यांना जिंकलं—

दुर्यो०— (सफाईने) आम्ही त्यांना कपटघृतानं जिंकलं तर त्यांनींहि आम्हाला कपटघृतानं जिंकायचं होतं.

धृत०— अन्यायाचं असं समर्थन करणं बरं नव्हे. तूं माझं ऐक. आपसांत भांडण मिटीव. युद्धप्रसंग नको.

दुर्यो०— (निक्षून) युद्धप्रसंगच मला हवा. (झपाट्यानें जातो.)

धृत०— (कळवळून) काय करावं? गेला वाटतं. (खिन्न होऊन चाचपडत जातो.)

संवाद १७ वा—सज्जनराव व मधुकर.

सज्ज०— वाटलं तर वेदविद्या शिक.

मधु०—ती कंठशोषाची वेदविद्या ? पहाटे उठून घोकं-
पट्टी, दुपारी नवी संथा अन् संध्याकाळी मांगली उजळणी.
शिवाय स्वर बरोबर येण्याकरतां खालीं वर मानेला हिसके
दऊन हैराण !

सज्ज०—वेद्यविद्या नको तर शास्त्रविद्या.

मधु०—(हात जोडून) नमस्कार बुवा त्या शास्त्र-
विद्येला. वेदविद्येची सरुखीच बहीण ती शास्त्रविद्या. 'रामो-
हरिःकरीभूभृत्' करतां करतां घसा कोरडा पडून डोळे
पांढरे होतात !

सज्ज०—तर मग मनोरंजक गायनविद्या बरी.

मधु०—मनोरंजक गायनविद्या ? हर हर. गर्दीतून गाडी
हाकणारा गाडीवान अन् गाणं म्हणणारा विद्यार्थी हे सार-
खेच ! ओरडून ओरडून घसा बसतो अन् रागतालांच्या
जोडीला सैरावैरा धावूं न देतां सारखे बरोबर चालिवतां
चालिवतां नाकीं नव येतात !

सज्ज०—गायनविद्येचा बाऊ वाटत असेल तर वैद्य-
कीचा अभ्यास कर.

मधु०—वैद्यकी म्हणजे तो मुख्य चरकना ? त्यांत

छप्पनशे रोग अन् छप्पनहजार औषधं. विद्यार्थी त्यांच्या कचाट्यांत सापडून चांगलाच पिळून निघतो !

सज्ज०— (सफाईनें) तूं आपला वकीलच हो कसा ?

मधु०— (चकित) वकील ? शक्य नाही. साधा निरोप सांगायचा म्हटलं तर माझी फेफे उडते. मग—

सज्ज०— (सफाईनें) कांहीं नाही. बोलायची संवय केली म्हणजे झालं.

मधु०— क्षणभर कल्पना करा कीं पूर्वेचा सूर्य पश्चिमेस उगवला अन् मी बोलायची संवय केली तरी हल्लींच्या स्थितीकडं पाहतां मला माशा मारीत बसायची पाळी यायची नाही ना ?

सज्ज०— आतां ही वाटाघाट पुरे.

मधु०— काय करावं ? बाबा, तुम्ही तीस वर्षं प्रामाणिकपणानं नोकरी केलीत म्हणून माझ्यावर अभ्यासाचा हा दुर्घर प्रसंग ओढवला. तुम्ही रोज थोडी थोडी जरी पान-सुपारी खाल्ली असतीत तरी माझं सर्व आयुष्य अभ्यास न करतां आनंदांत गेलं असतं.

सज्ज०— (खडसावून) वस्स, तुम्ही बडबड बंद कर. तुम्हे लाड केल्यामुळं तूं असा निर्लज्ज बनला आहेस.

आतां मी तुझ्या चेष्टा मुळींच चालू देणार नाहीं. चल. विमानकलेच्या वर्गात तुझं नांव घालतो. तू ती विद्या शिक.

मधु०— (कळवळून) बाबा, रागावू नका. मला क्षमा करा. विमानकला शिकण्याची मला फार हौस आहे. मी ती विद्या शिकेन. चला; त्या वर्गात माझं नांव घाला.

सज्ज०— (निक्षून) जर तू ही विद्या हस्तगत केली नाहीस तर तुला वरांत पाऊल टाकू देणार नाहीं. समज-
लास ? चल. (जातात.)

संवाद १८ वा-- कष्टाजी व खुशाल.

कष्टा०— मजुरांनीं दुष्काळांत फुटाणे खाऊन कामं केलीं म्हणून ' फुटाणी गिरणी ' असं नांव पडलं. पहिल्यानदां मी फुटाण्यावरच टेंपरवारी बिगारींत लागलों. मग कांहीं दिवसांनीं थोड्याशा पगारावर कायम झालों. अन् आतां महारीरायाच्या दयेनं दोनशें रुपये दरमहा झाला. पण करावं काय ? (खिन्न) तुझ्या कर्जाचं पोट फुगतच चाललं आहे. महिन्याला दीडशें रुपये लावले तरी उतरत नाहीं.

खुशा०— (नाउमेदीनें) व्हेरी सॉरी. खरोखरी णाविल्लान आहे. तुमच्या ह्या वटवटीला कंटाळून तर आतांशा

माझ्या चैणीचा खर्च अगदी कमी झाला. पूर्वी मी कोणत्या हि कंपनीचं कोणतंही नाटक सोडीत नव्हतो. सिनेमाला माझी रोजची व्हिजिट असायचीच. हाटेलच्या चहा कॉफीत रोज वणू और टू रूपीज उडायचेच. केव्हां केव्हां अशी गम्मत व्हायची की खाऊण खाऊण मी शीक पडायचा. माझ्या इलायती फासणच्या कपड्यामुळं शिंप्याला माझ्यावद्दल फार शिंपथी वाटायची ! टेणू रुबीज आ मंथ—त्याला मिळायचे च.

कष्टा०— (खिन्न) पदरचे पैसे उधळल्याचंच सांगतोस, मिळिवल्याचं कांहीं च सांगत नाहीस.

खुशा०— (सफाईने) पैसे मिळिवले. आय गॉट मणी. पण मला प्रतिष्ठेइतकी पैशाची किंमत वाटत नाही. बाबा, तुम्ही मला थोडसं इंग्लिश शिकिवलंतू तें बरं केलंतू. या मोडक्या तोडक्या यशफेशच्या करामतीवर मी गावांत प्रतिष्ठित लोकांत मोडतो. तुमचा सगळा जन्म गिरणींत गेला. अन् मोठ्या दुःखाची गोष्ट ही की सुट्टीच्या दिवशीं सुद्धां तुम्हीं गांवांतून आत्मप्रतिष्ठेसाठीं आत्मस्तुतीची तुतारी फुंकीत फिरला नाही. पिटी, पिटी. आजकाल मनुष्य-प्राण्याची व्याख्या अशी आहे की आत्मस्तुतीच्या तुता-

रीनं जनतेच्या कानठिळ्या बसवून वाहवाचा जयघोष जो मिळिवतो तो मनुष्यप्राणी !

कथा०— (त्रासून) मला हें नको. पैसे मिळिवल्याचं सांग.

खुशा०— शैलकरामानं मला काल एक हजार रुपये दिलेन्. पण चमत्कार काय झाला म्हणतां बाबा— त्यानं मला अगोदर आपल्या बैठकीच्या गादीजवळ उजव्या हाताकडं बशिवलन् अन् मग दोन हजारांची परमेश्वर-चिठी लिहून घेतलीन् आणखी एक हजार रुपये माझ्या पदरांत टाकलेन्.

कथा०— (चकित चिडून) हें कसलं मिळिवणं ? अन् दुपटीचा कागद लिहून दिलास हा कसला मूर्खपणा ?

खुशा०— (सफाईनें) हा जगाचा शिरस्ताच आहे. तुम्हाला त्याचा अनुभव नाही. उद्याच्या विलक्षणसाठीं मी ही रक्कम आणली. पार उडिवली कीं निवडून आलों च म्हणून समजा. हेच जिवाचं सार्थक—हें च पॅरॅडाईझ गॅड !

कथा०— (संतापून) आतांशा तूं दारू पीत असतोस असं दिसतं.

खुशा०— (सफाईनें) नाहीं बाबा नाहीं. पण मी खरं सांगूं कां ? पृथ्वीवरची ही सुधा प्यावी असं मला वाटतं. अन् तुम्ही पैसे पुरिवण्याची गॅरंटी देत असाल तर—व्हेरि गुड—आयू थँक य. स्वर्गांत हिचा एक च प्रकार असेल परंतु इथं पुष्कळ आहेत. त्यांत रमू ही फार रुचकर असून मन रमिवणारी आहे असं म्हणतात. एकदां ' हूं ' म्हणा कीं—

कष्टा०— (वैतागून) आम्ही कष्ट करून मरावं अन् तुम्ही खुशाल व्यसनांत लोळावं.

खुशा०— (सफाईनें) मी तुमचा एकुलता एक लाडका मुलगा. मला कशाला ते कबाडकष्ट ! मी तुमच्या जिवावर चैण करावी हेंच योग्य. माझे मित्र माला नेहमीं म्हणतात कीं ' परमेश्वर तुला अन् तुझ्या बापाला सुखी ठेवो.'

कष्टा०—गोड बोलून दुसऱ्याला भिकेला लावायला अन् आपण गलेलड्ड बनायला त्यांचं काय जातं आहे ? चल, घराच्या बाहेर जा. असला ऐदीमूर्ख उघळ्या मुलगा मला नको. (त्याच्या हातास धरून बाहेर घालवीत असतां धनशेटाबरोबर कोटांचा बेलिफ कागद घेऊन येतो.)
हें काय ?

बेलि०— पकडवारंट. (कागद वार्चीत) वादी धनशेट लखपतराम, प्रतिवादी खुशाल कष्टाजी. दावा रुपये पांचशे. ज्यापेक्षां वादीनें वरील हुकुमनाम्यावरून वरील दरखास्त दिली आहे व आजपर्यंत तीन वर्षांत प्रतिवादीनें कांहींच वसूल दिला नाही त्यापेक्षां असा हुकूम करण्यांत येत आहे कीं प्रतिवादी खुशाल कष्टाजी यानें हुकुमनाम्यांतील रक्कम रुपये पांचशे व खर्चाबद्दल रुपये पन्नास एकूण रुपये पांचशेपन्नास दिल्यास ते घेऊन वादी धनशेट यास देणें. सदर रक्कम न दिल्यास सदर प्रतिवादी खुशाल कष्टाजी यास एकदम पकडून दिवाणी तुरुंगांत ठेवण्याकरतां ताबडतोब कोर्टापुढें हजर करावें.

खुशा०— (सफाईनें बेलिफास) यस्, ऑल राईट. चला, मी तुरुंगांत बसायला तयार आहे.

कष्टा०— (कळवळून) नको नको.

खुशा०— (सफाईनें) हा तुरुंग मोठा मजेशीर असतो. सावकार इथल्या कैद्याची सरबराई ठेवतो ! तुम्हांला त्याची माहिती नाही.

कष्टा०— (बेलिफास) मी रक्कम देतो, चला. (दोघे जातात.)

खुशा०— (मागून जात खिन्न) बाबांना कांहींच सम-
जत नाही. (जातो.)

संवाद १९ वा—हिरोजी व माणकोजी.

हिरो०— (रागानें) चल ऊठ; घराच्या बाहेर हो.
मुकाट्यानं गेलास तर ठीक आहे; नाही तर धक्के खावे
लागतील.

माण०— (बजावून) अगोदर मुकाट्यानं माझा निम्मा
हिस्सा टाका नाहीतर धक्के कुणाला खावे लागतील बघू.

हिरो०— हिस्सा टाकायला आहे कुठं ?

माण०— (चकित) म्हणजे काय ? हें घर अन् घरां-
तली चीजबस्त ?

हिरो०— घर गेलं सावकाराच्या घशांत अन् चीजबस्त
टाकली फुकून.

माण०— तुमच्या बाटलीचा हा प्रताप असेल.

हिरो०— मी बाटलीवाला असलों तरी त्याबद्दल कुणाला
हि ब्र काढूं देणार नाही. माझ्या पैशावर मी दारू प्यालों.
घरांतली जी चीजबस्त होती ती मीच मिळिवलेली होती.
परवा दारू सोडली तेव्हां ती विकली अन् श्रीकडं दंड

भरून तर्थ घेतलं. आणखी सुवर्णगोप्रदान देऊन या पापांतून मोकळा झालो.

माण०— पण वडलार्जित घर सावकाराच्या वशांत कसं गेलं ?

हिरो०— तो तुझ्या ठकबाजीचा परिणाम. स्त्रीपाटर्चाला नवरीचं सांग देऊन थेरड्या नवरदेवाकडून पैसे उपटलेस.

माण०— (सफाईनें) उपटले. बरं मग ?

हिरो०— मग पोलिसांनीं तुला धरलं. मग केस चालू झाली. मग तिला वकील बांधला. मग तो कच खाईल या भीतीनं जाडा बालिष्टर जोडला. मग तुला सजा झाली. मग अपिली केली. मग ती डिसमिस झाली मग—

माण०— (त्रासून) हें 'मगमग'च पुराण बंद करा. घर सावकाराच्या वशांत कसं गेलं तेवढं सांगा.

हिरो०— घर गहाण टाकून हा खर्च केला.

माण०— (रागावून) सगळं घर काय म्हणून घाण टाकलंत् ? थोडं टाकायचं होतंत्.

हिरो०— (खिन्न) काय सांगावं ? सगळं घर घेतल्या-शिवाय सावकार पैसे देईना.

माण०— बरं झालं तें जाऊनद्या. आतां माझं ऐका. आपण त्या सावकाराच्या देण्याला बुक्का लावूं अन् त्याच्या घशांतलं घर बाहेर काढूं.

हिरो०— (चकित खिन्न) सावकाराच्या देण्याला बुक्का लावायचा ? रजिस्टरसमोर दोन हजार सूती त्यानं आपल्या पदरांत टाकलेन्—

माण०— (चिडून) आपल्या पदरांत म्हणायला लाज वाटती कीं नाहीं ? मी तर त्या वेळेला अटकेत.

हिरो०— (रागावून) माझी लाज काढतोस काय ? (ओरडून) बत्तिशी पार पाडून टाकीन. काय समजलास ? निर्लज्या.

माण०— (बापाचे आंगावर धावून ओरडत) मग तुमची तरी शाबूत राहिल कां ? (त्यांच्या ओरडण्यानें लोक जमतात.)

लोक— हंहंहं, हें काय, हें काय ? (दोघांस बाजूस करून घेऊन जातात.)

संवाद २० वा—जिवाजी व आत्मराम.

आत्मा०— (खिन्न) आपली ही ' भाग्यवंती ' बोट बुडणार का हो बाबा ? बुडाली तर आपली काय गत होईल ?

जिवा०— तिच्यावरचं ओझं कमी केलं तर ती बुडणार नाही असं तांडेलांचं म्हणणं आहे.

आत्मा०— मग बोटीवरचं सामान समुद्रांत टाकावं लागेल.

जिवा०— सामान तर सगळं टाकायचं च पण तेवढ्यानंही भागत नाही. निम्म्या उतारुंनी समुद्रांत उडी घेतली पाहिजे असा तांडेलांचा हुकूम आहे. आपणां दोघांपैकी कुणीतरी एकानं—तूं किंवा मी—जीव दिल्याशिवाय गत्यंतर नाही.

आत्मा०— (खिन्न) देवाची मर्जी. करायचं काय ? तुम्ही इथं रहा अन् मी पाण्यांत उडी टाकतो.

जिवा०— छे छे, भलतं च.

आत्मा०— (आग्रहानें) नाही, बाबा, नाही. मी उडी टाकणार.

जिवा०— (मुलास कुरवाळून) असं करू नको. मी बरेच दिवस जगांत राहिलों आहे. तूं अजून बच्चा आहेस. तूं जिवंत राहून दीर्घायुषी हो. मी जातो.

आत्मा०— तुमच्या जाण्यानं सगळं घरदार बुडेल. माझ्या जाण्यानं तसं व्हायचं नाही. मला जाऊन दे.

तुम्ही घरीं जा. आईला बाबूला अन् गोजराताईला सांगा कीं—

जिवा०— (हुंदके देऊन) मी कोणत्या तोंडानं घरीं जाऊं अन् ही दुःखाची हकीकत तिथं सांगूं ? बाळा, तूं च घरीं जा अन् आहे तेवढ्यांत च कसं तरी कांहीं दिवस चालवा. मग तूं मिळवूं लागशील च. (तांडेल येतो.)

तांडे०— (गडबडीनें) चला चला; तुम्हा दोघांपैकीं कोण समुद्रांत उडी टाकणार आहे ?

जिवा०— मी मी.

आत्मा०— (पुढें सरसावून) मी मी.

जिवा०— तांडेलसाहेब, तुम्ही याला धरून ठेवा. अन् मग घरीं पोचवा. (कळवळून) तुमच्या ह्या उपकारा-बद्दल मी स्वर्गांत देवापाशीं तुमचं कल्याण चिंतीन.

तांडे०— (मुलास धरून) तुम्ही बिलकूल काळजी करूं नका. मी त्याला सुखरूप घरीं पोचवीन. (बाप जाऊं लागतो. मुलगा तांडेलाच्या हातांतून सुटण्याची धडपड करतो.) (बाप जातो. मुलगा त्या बाजूकडे पाहतो.)

आत्मा०— (कळवळीनें ओरडून) बाबा, माला सोडून जाऊं नका हो. आपण दोघांहि बरोबर जीव देऊं या.

तांडिलसाहेब, मला सोडा. आम्ही दोघांहे मिळून देवाच्या घरीं जातो. माझ्या वाटचा इथला आणखी एखादा मनुष्य वाचवा. सोडा मला सोडा; किंवा मला तिकडं बाबांच्या-कडं घेऊन चला. (त्याच्या पायां पडत) मी तुमच्या पायां पडतो. (बाहेर ' कुणालाहि समुद्रांत उडी टाकण्याचं कारण नाही. आपल्या रक्षणासाठीं एक मोठं जहाज आलं आहे. ' असे शब्द ऐकू येतात. जिवाजी परत येतो. सर्व आनंद पावतात. तांडिल मुलास बापाच्या स्वाधीन करतो व जातो. बापलेक कडकडून भेटतात.)

आत्मा० - बाबा, देवानं कृपा केली. आपण घरीं गेल्यावर समुद्रेश्वराला पेढे वांटू.

जिवा० - हेहो. (बाजूस पाहून) चल, तिकडं जाऊं या. तें मोठं जहाज कसलं आहे तें पाहूं.

आत्मा० - (उत्सुकतेनें) चला, बाबा, चला. (जातात.)

संवाद २१ वा - प्रियमन व हंसवीर.

प्रिय० - तूं युद्धाला जाऊं नकोस. कारण काल अनुकूल दिसत नाही.

हंस० - (चकित) हें काय ? काय झालं ?

प्रिय० - मघाशीं मला असं स्वप्न पडलं कीं उंदीर मांजराच्या आंगावर धावला. तिला स्वैपाकघराच्या

-कोपन्यांत असं दिसलं कीं उंदरानं मांजर धरलं अन् सूनवाई म्हणाली कीं 'उंदरानं मांजर गट्ट केलं.' हीं चिन्हं अरिष्टसूचक नव्हेत का ?

हंस०—(हांसून) अरिष्टसूचक कां असंभवसूचक ?

प्रिय०—तें जाऊन दे. पण मी आत्ता पंचांग पाहिलं त्यांत मला बरेच कुयोग दिसले.

हंस०—(सफाईनें) युद्धप्रसंगाला दिवसांतले आठी प्रहर, आकाशांतले नऊहि ग्रह अन् पृथ्वीच्या दाही दिशा शुभदायकच असतात. ' सूर्योदयाबरोबर अर्घ्यप्रदान करून तुमच्याबरोबर लढायला येतो ' असं मी शत्रू-कडल्या वीरांना कालच वचन दिलं आहे. अन् तें मला पाळलं पाहिजे.

प्रिय०—(काळजीनें) पण तुझं कांहीं बरं वाईट—

हंस०—(निक्षून) युद्धप्रसंगांत बरंच व्हायचं. वाईट होणं शक्य नाही. मी धारातीर्थीं देह ठेवला तर मला सद्गति मिळेल अन् विजयां झालों तर मातृभूमीचं वैभव वाढेल. मी युद्धाला गेलों नाही तर मात्र माझं वाईट होईल. स्वधर्माचरण न केल्यामुळं मला इहलोकीं दुष्कीर्ति अन्

Handwritten notes and scribbles at the top of the page, including some illegible text and a large '0'.

IRBK-0101027

IRBK-0101027

IRBK-0101027